

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ:

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ
ВИМІР ЗМІНИ ПОКОЛІНЬ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
Інститут соціальної та політичної психології
АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ УКРАЇНИ

**УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ:
ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР
ЗМІНИ ПОКОЛІНЬ**

**Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
м. Київ, 15 грудня 2023 року**

**Київ
2023**

УДК 316.3:32:159.9

У 45

*Рекомендовано до друку та оприлюднення в мережі Інтернет
вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
(протокол № 5 від 26 грудня 2023 року)*

Рецензенти

Губеладзе І. Г., доктор психологічних наук, старший дослідник

Корнієнко В. О., доктор політичних наук, професор

Ржевська Н. Ф., доктор політичних наук, професор

Чуніхіна С. Л., кандидат психологічних наук, старший дослідник

**Український соціум: політико-психологічний вимір зміни
У 45 поколінь** : зб. наук. праць. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.,
м. Київ, 15 груд. 2023 р. / за ред. Ю. Ж. Шайгородського. Інститут
політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН
України. Київ–Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2023. 304 с.

ISBN 978-617-640-628-0

*Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної
конференції „Український соціум: політико-психологічний вимір зміни
поколінь”, яка відбулася в м. Києві 15 грудня 2023 року.*

*Науковий захід організовано й проведено Інститутом політичних і
етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України в межах
науково-дослідної роботи „Концепція соборності України: витоки,
еволюція, політична актуальність” (державний реєстраційний
номер: 0122U000572) спільно з Інститутом соціальної та політичної
психології НАПН України, Асоціацією політичних наук України та
Асоціацією політичних психологів України.*

УДК 316.3:32:159.9

© Інститут політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023
© Автори статей, 2023
© Видавець Лисенко М. М., 2023

ISBN 978-617-640-628-0

DOI: 10.553.17/0978-617-640-628-0

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
NATIONAL ACADEMY OF PEDAGOGICAL SCIENCES OF UKRAINE
Institute of Social and Political Psychology
ASSOCIATION OF POLITICAL SCIENCES OF UKRAINE
ASSOCIATION OF POLITICAL PSYCHOLOGISTS OF UKRAINE

**UKRAINIAN SOCIETY:
POLITICAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSION
OF GENERATIONAL CHANGE**

Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference
Kyiv, December 15, 2023

Kyiv
2023

UDC 316.3:32:159.9

U 45

Recommended for printing and publication on the Internet by the Academic Council of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine (Protocol No. 5 of December 26, 2023)

Reviewers

Gubeladze I. G., Doctor of Psychological Sciences, Senior Researcher

Kornienko V. O., Doctor of Political Science, Professor

Rzhevskia N. F., Doctor of Political Science, Professor

Chunikhina S. L., PhD in Psychology, Senior Researcher

U 45 **Ukrainian society: political and psychological dimension of generational change** : a collection of scientific papers. Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, Kyiv, December 15, 2023 / Edited by Yu. Shayhorodskiy. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine. Kyiv–Nizhyn : Publisher Lysenko M. M., 2023. 304 p.

ISBN 978-617-640-628-0

The collection contains the materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference „Ukrainian Society: Political and Psychological Dimension of Generational Change”, which took place in Kyiv on December 15, 2023.

The scientific event was organized and conducted by the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine within the framework of the research work „The Concept of Unity of Ukraine: Origins, Evolution, Political Relevance” (state registration number: 0122U000572) in cooperation with the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, the Association of Political Sciences of Ukraine and the Association of Political Psychologists of Ukraine.

UDC 316.3:32:159.9

© Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine, 2023

© Authors of articles, 2023

© Publisher Lysenko M. M., 2023

ISBN 978-617-640-628-0

DOI: 10.553.17/0978-617-640-628-0

ЗМІСТ

Олег Рафальський. Звернення до учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції „Український соціум: політико-психологічний вимір зміни поколінь”	11
Микола Слюсаревський. До учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції. Переднє слово	13
Юрій Поліщук. Вплив російсько-української війни на загальнонаціональну ідентичність громадян України	15
Наталія Довгань. Виміри поколінного часу: наукові гіпотези	26
Тетяна Бевз. Ідеї соборності крізь призму зміни поколінь	34
Денис Яковлев. Зміна поколінь в українському середньому класі	47
Олександр Майборода. Ціннісні домінанти українців і світовий дискурс щодо альтернативи між демократією і авторитаризмом	54
Юрій Шайгородський. Суспільна консолідація в умовах війни: внутрішньополітичні виклики та відповідальність еліт	67
Олег Калакура. Світоглядно-ціннісні засади трансформації еліт України на тлі російсько-української війни	83
Ростислав Балабан. Політико-психологічні ризики та спроможність українського суспільства	94
Олексій Ляшенко. Ідентичність як складова етнополітичної резильєнтності України	104
Світлана Ситник. Політико-управлінський вимір формування колективних ідентичностей: європейський та вітчизняний досвід	115

Ганна Редькіна, Віталій Медузов. Економічні кризи напередодні та під час повномасштабної війни в Україні: світовий досвід спроб подолання	124
Олена Суший. Про травму та стійкість: чи робить сильнішим те, що не вбиває?	132
В'ячеслав Яремчук. Громадянське суспільство України в умовах широкомасштабної російсько-української війни (актуальні тренди трансформації)	137
Алла Шаповалова. Роль громадянського суспільства в політичному розвитку України під час російсько-української війни	147
Тетяна Андрійчук. Держава та інститути громадянського суспільства: особливості взаємодії в умовах російсько-української війни	153
Оксана Зорич. Дискурс соборності у діяльності громадських організацій в Україні (1991–2014 рр.)	163
Юрій Шаповал. Корекція колективної пам'яті. Неочікуваний польський досвід 2023 року	172
Валерій Солдатенко. Основні етапи соборності України: до еволюції підходів і наукових уявлень	182
Валентина Сушко. Культурно-антропологічний ракурс етноідентифікаційних практик харків'ян після 24 лютого 2022 року	188
Михайло Гордієнко. Аксиологія консерватизму як альтернатива екзальтованому волюнтаризму	197
Тетяна Ляшенко. Українська еліта під час війни: ціннісні пріоритети та імідж держави	208
Юлія Доброносова. Соціально-політичні аспекти ціннісної самореалізації молоді перед викликами медіатизації	218

Юрій Ніколасць. Державна інформаційна політика в умовах повномасштабної російсько-української війни	227
Ігор Цигвінцев. Український vs українськомовний: аналіз „топ-100” каналів вітчизняного сегмента YouTube	239
Василь Козьма. Політика в епоху штучного інтелекту	253
Марина Баранівська. Ідеологічний підхід до аналізу явища популізму.....	262
Вікторія Абдуллаєва. Соціально-психологічні маркери формування нового покоління в Україні	270
Діана Гутник. Досвід підліткового віку як чинник готовності до материнства: емпіричне дослідження	275
Максим Кияк. Суспільно-політичний простір України: головні виклики перед лицем збройної агресії Росії	285
Олег Кондратенко. Сценарії геополітичного майбутнього України та контури нового світопорядку	289

УДК 32:334.7:316.3(477)

Денис Яковлев,
*доктор політичних наук, професор,
Національний університет
„Одеська юридична академія”,
м. Одеса*

Зміна поколінь в українському середньому класі

В українському середньому класі відбувається зміна поколінь. В умовах російсько-української війни масштабні суспільні трансформації безпосередньо стосуються середнього класу. У прицілі російського широкомасштабного збройного вторгнення є українська нація, громадянське суспільство, але також мішенню виступає середній клас. „Електоральна Одіссея” середнього класу в Україні переконливо свідчить про „маятникові коливання політичної ідентифікації представників середнього класу: від "обслуги олігархів" до опори демократії, рушійної сили революційних змін. Середній клас "говорить" від імені суспільного інтересу. В Україні середній клас пройшов шлях від напівлегального бізнесу, зубожілої інтелігенції та "обслуги олігархів" до рушійної сили Майданів, класу волонтерів, активістів та добровольців, які забезпечують спротив російській повномасштабній військовій агресії” (Яковлев, 2023).

В історії політичної думки (як і в теорії демократії) середній клас посідає чільне місце – йому приділялося досить багато уваги в працях філософів, економістів та соціологів, починаючи від ідеї „правління середніх”. Якщо згадувати українську історію, то, напевно, саме представники середнього класу найбільше постраждали від радянського тоталітаризму та імперського колоніалізму.

Відзначаючи актуальність та особливості „класового аналізу”, О. Куценко звертає увагу на те, що класовий аналіз не заперечує „...інші способи аналізу політичної поведінки та соціального процесу. Особливістю ж класового аналізу є визначення суттєвих відмінностей інтересів, специфіки сприйняття, установок та цінностей великих груп людей, які займають різні позиції в просторі

соціальних можливостей, мають різні життєві шанси та соціальні перспективи, чий інтереси можуть бути виражені політичними засобами та представлені на рівні публічної політики” (Куценко, 2006).

Середній клас є рушійною силою демократизації, європейської та євроатлантичної інтеграції України, адже саме від систем вільної політичної та економічної конкуренції (демократії та ринкової економіки) він здатний отримати найбільшу вигоду. Середній клас в Україні, безумовно, є акселератором демократизації, але також представники середнього класу усвідомлюють, що для встановлення режиму політичного плюралізму та економічної конкуренції необхідно спочатку виконати головну умову: перемогти у війні.

В Україні раніше можна було натрапити на визначення середнього класу, які відсилають до назви однієї зі збірок оповідань Вільяма Сідні Портера (відомого нам за псевдонімом О. Генрі). Ця назва – „Безхатьки та прибулуди” (Генрі, 2023). У публіцистиці та наукових працях середній клас визначався як збідніла інтелігенція радянських часів, напівкримінальний бізнес перших років незалежності, „обслуга олігархів” тощо. Відзначимо: „Якщо на Заході типовими представниками цього прошарку є адвокати, лікарі, викладачі, менеджери середньої ланки, то в Україні до середнього класу (за майновою ознакою) потрапила т. зв. "обслуга олігархів" – заангажовані працівники масмедіа, корумповані чиновники, продажні юристи та менеджери різноманітних інофірм, елітарних розважальних закладів, салонів краси та фітнес-клубів” (Биченко & ін., 2016).

Намагаючись вибороти демократію в Україні, середній клас неодноразово опинявся між Сциллою популізму та Харибдою олігархії. Наразі актуальним завданням для середнього класу є подолання пострадянського феномену, який у публіцистиці називають „люмпенівсько-олігархічним” альянсом (Крамар, 2021).

Також необхідно нагадати, що наприкінці 1990-х – початку 2000-х років в українському електоральному просторі з’явилися партії, які позиціонували себе як представники середнього класу та виразники їхніх інтересів. Ідеться про олігархічні проєкти „Команда озимого покоління” та „Віче”. А от вже на позачергових виборах 2014 року до парламенту пройшла партія „Самопоміч”. У

2019 році партія „Голос”, попри всі внутрішні розбіжності, підтримала тренд на парламентське представництво інтересів середнього класу. Слід також згадати партії: „Демократичний альянс” та „Сила людей”, які декларували відмову від фінансових та медійних ресурсів олігархії, маючи локальні електоральні успіхи.

О. Куценко зазначає, що „процес становлення соціальних класів відбувається нерівномірно; найбільш виражену соціальну зрілість виявляють класи або класоподібні утворення, які укорінені в конкурентному ринковому середовищі та мають значущі ресурси компетентності; саме ці класові утворення демонструють політичну участь” (Куценко, 2006).

Як уже зазначалося, „середній клас є одним із найзагадковіших соціальних феноменів у політичній історії України. Від здобуття Незалежності у 1991 році середній клас починає реалізовуватись у форматах малого та середнього бізнесу. У політичних відносинах, відіграючи вирішальну роль на черговому історичному перехресті, середній клас зникає з політичного простору просто на очах, ніби посмішка Чеширського кота. Сподіваємося, що середній клас усвідомив небезпеку та зробив висновки. Це підтверджується активною участю представників середнього класу у збройному та інформаційному спротиві російській агресії, волонтерській діяльності” (Яковлев, 2023).

У медійному та науковому просторі слід відзначити різні маркери ідентифікації середнього класу:

- „невизначений клас” (Зануда, 2013);
- „національна буржуазія”, „золота середина”, „брат-двійник держави, її дзеркало” (Шавалюк, 2019);
- „безпорадний велет” (Крамар, 2017);
- підприємці, висококваліфіковані фахівці, високооплачувані представники творчих професій (Віхров, 2018).

Маркерами середнього класу є дохід, освіта, сфера зайнятості, споживча поведінка: „переважно це жителі великих міст, які мають вищу освіту (або здобувають її). Окремо слід наголосити на тому, що через вкрай низький рівень пенсій лише незначну частину громадян старше 60 років можна назвати „середнім класом”. До об’єктивних економічних показників середнього класу відносяться

рівень доходу, наявність і характер матеріальних активів (наявність як мінімум квартири, автомобіля і дачі), споживчу поведінку, освіту не нижче середньої спеціальної, зайнятість нефізичною працею, наявність постійної роботи або власної справи тощо” (Чернова, 2014).

Через відмінності за рівнем доходу між українським та „європейським” середнім класом необхідно звернутися до самоідентифікації. Середній клас в Україні характеризується „...прагненням демократичних змін, усвідомленням необхідності подолання корупції, деконструкції олігархічного режиму, впровадженням ринкових реформ” (Яковлев, 2023). Також слід відзначити „маятникові” коливання в самоідентифікації середнього класу між „обслугою олігархів” та опорою демократії. Представники середнього класу сповідують демократичні цінності, але змирились із олігархією в повсякденному житті; беруть участь у революціях, але на виборах голосують за авторитарних лідерів і популістів (Yakovlev, Borovyk & Diachenko, 2022).

Розподіл суспільного блага в інтересах середнього класу сприяє забезпеченню компромісу між демократією та ринковою економікою (Przeworski & Wallerstein, 2021).

Середній клас – це не олігархи і не бідні, не аристократія і не робочий клас. „Навіть перебуваючи у "тіні", ховаючись від репресивних економічних заходів олігархічної держави на оптових ринках, голос середнього класу посилювався в біфуркаційних точках суспільного розвитку. Це потребує переосмислення ролі середнього класу в політиці та усіх суспільних відносинах. Середній клас, у структурі якого тепер належне місце посідають військові та волонтери, чинить опір збройній агресії, змінюючись та змінюючи країну” (Yakovlev, Yakovleva & Koltsov, 2023).

Також слід розмежовувати „новий” та „старий” середній клас. До першої категорії належать публічні інтелектуали, креативний клас (експерти, візіонери, представники креативної індустрії та творчих професій тощо). Їхніми обов’язковими ознаками є вища освіта та створення (виробництво) інтелектуальної продукції. Традиційно до середнього класу відносять підприємців, власників

малого та середнього бізнесу. Це так званий „старий середній клас” (Яковлев, 2023).

Сучасне покоління середнього класу проходить випробування війною. Це люди, які активно включились у спротив, – волонтери, добровольці, військовослужбовці тощо. Представники середнього класу в Україні проходять свою „точку нуль”, як і Артем Чех, автор твору „Точка нуль” (Чех, 2023). Він пише про власний досвід перебування на війні – від „Отаманщини” та „Класової недовіри” до „Війна – це не модно” та „Такі люди, такі глиби” (Чех, 2023).

Нове покоління середнього класу, яке проходить „точку нуль”, має зовсім інші характеристики, порівняно із попередніми, власні уявлення про політику, свою роль та долю. „Спадкоємці радянської інтелігенції та, певною мірою, пострадянської бюрократії, які пройшли крізь пекло тіньового бізнесу та "обслуги олігархів", постають у якості рушійної сили Майданів, класу волонтерів, активістів та добровольців, які забезпечують спротив російській повномасштабній військовій агресії. Пострадянські трансформації, які почались із "перебудовою" та "гласністю", справді "перебудували" середній клас в Україні та деконструювали кухонну демократію 80-х років. У подальшому, революційні події змінювали політичний курс держави в напрямку електоральної демократії. При цьому, середній клас так і не спромігся забезпечити політичне представництво у парламенті та був двічі витіснений з простору публічної політики після революцій” (Яковлев, 2023).

Демократія є правлінням середнього класу, проте слід наголосити на його амбівалентності в Україні. З одного боку – це „національна буржуазія”, клас підприємців, службовців та публічних інтелектуалів, з іншого – представники середнього класу, сповідуючи демократичні цінності, майже змирились із пануванням олігархії. Варто констатувати, що саме представники середнього класу за умов війни стали волонтерами, добровольцями та активістами. Натомість, подальша реалізація європейського вибору України потребує представництва інтересів середнього класу в парламенті.

На сучасному етапі йдеться про необхідність упровадження моделі економічної демократії, яка передбачає перерозподіл

суспільного блага в інтересах середнього класу, зважаючи на механізм парламентського представництва.

Час середнього класу настав, але його голос у політиці ще слабкий. Посилення середнього класу відбувається на рівні економічних інститутів, натомість остаточний політичний вибір на користь демократії, як правління середнього класу, потребує конституційних змін. Нова суспільна угода, якщо її метою є демократія, неможлива без середнього класу, саме зважаючи на це, він потребує парламентського представництва.

Бібліографічні посилання

Биченко, А., Міщенко, М., Пишуліна, О., Рачок, А., & Шангіна, Л. (2016). *Середній клас в Україні: уявлення і реальність*. Київ: Разумков Центр. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf

Віхров, М. (2018). У пошуках національної буржуазії. *Український Тиждень*, 27 (555). <https://tyzhden.ua/u-poshukakh-natsionalnoi-burzhuzii>

Генрі, О. (2023). *Безхатки та прибуду*. Тернопіль: Богдан.

Зануда, А. (2013, 4 червня). *Середній клас в Україні: нечисленний і невливовий*. BBC NEWS Ukrainian. https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/06/130604_ukraine_middle_class_az

Крамар, О. (2017). Середній клас. Безпорадний велет. *Український Тиждень*, 16 (492). <https://tyzhden.ua/serednij-klas-bezporadnyj-velet/>

Крамар, О. (2021). Небезпечний атавізм. *Український тиждень*, 25 (709). <https://tyzhden.ua/nebezpechnyj-atavizm/>

Куценко, О. (2006). Сохраняют ли значение классовые основания политического участия? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 92–115. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/90385/06-Kutsenko.pdf?sequence=1>

Чернова, А. (Ed.). (2014). *Середній клас в Україні: критерії ідентифікації. Позиції експертів, уявлення і самовизначення громадян*. Київ: Разумков Центр.

Чех, А. (2023). *Точка нуль*. Чернівці: Видавець Померанцев Святослав.

Шавалюк, Л. (2019). Золота середина. Де шукати та як розвивати середній клас. *Український Тиждень*, 33 (613). <https://tyzhden.ua/zolota-seredyna-de-shukaty-ta-iak-rozvyvaty-serednij-klas/>

Яковлев, Д. (2023). Політична Одісея середнього класу в Україні: між Сциллою популізму та Харибдою олігархії. *Левіафан*, 1, 36–42.

Przeworski, A., & Wallerstein, M. (2021). Democratic capitalism at the crossroads. *The Political Economy: Readings in the Politics and Economics of American Public Policy* (pp. 335–348). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315495811>

Yakovlev, D., Borovyk, L., & Diachenko, O. (2022). The voice of the middle class and economic democracy in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 8 (3), 220–227. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-220-227>

Yakovlev, D., Yakovleva, L., & Koltsov, V. (2023). Middle Class In Ukraine: Government Or Opposition?. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9 (3), 86–95.